

ТЕМА 13. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПОКАРАНЬ. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

План

1. Поняття та ознаки покарання за кримінальним законом України. Мета покарання.
2. Поняття системи кримінальних покарань. Види покарань.
3. Характеристика основних, додаткових покарань та покарань, які застосовуються як основні і як додаткові.
4. Загальні засади та принципи призначення покарання.
5. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.
6. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті, пом'якшення покарання.
7. Призначення покарання сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків.
8. Правила складання покарань, зарахування строку попереднього ув'язнення та обчислення строків покарання.

1. Особа вважається невинуватою у вчиненні КП і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України).

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні КП, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України).

Ознаки покарання:

- є заходом державного примусу;
- застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні КП;
- застосовується тільки за вироком суду від імені держави;
- полягає в обмеженні прав і свобод засудженого;
- тягне за собою судимість (ст. 88 КК України).

Покарання має таку мету:

- кара (тобто певна відплата винному за вчинене ним КП);
- виправлення засуджених (передбачає втрату ними суспільної небезпечності);
- запобігання вчиненню нових КП засудженим (спеціальна превенція);
- запобігання вчиненню КП іншими особами (загальна превенція).

2. *Система покарань* – це перелік покарань, який встановлено КК України, є вичерпним і обов'язковим для суду.

Ознаки системи покарань:

- встановлюється КК України;
- є обов'язковим для суду;

– є вичерпним;
– у КК України покарання розташовані за ступенем тяжкості від менш суворого до більш суворого.

Ст. 51 КК України встановлює 14 видів покарань. В залежності від критеріїв їх можна класифікувати так:

а) за способом призначення:

– *основні* – це встановлені КК України (ст. 52 КК України) покарання, які призначаються тільки самостійно і не можуть бути приєднані до інших покарань (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);

– *додаткові* – це встановлені КК України (ст. 52 КК України) покарання, які призначаються шляхом приєднання до основних покарань і не можуть бути призначені самостійно (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна);

– *покарання, які можуть застосовуватись як основні, і як додаткові* (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

За одне КП може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України (ч. 4 ст. 52 КК України).

б) за визначеністю строків:

– *строкові* – це такі покарання, щодо яких КК України встановлені часові межі їх застосування (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк);

– *безстрокові* – це такі покарання, щодо яких КК України не встановлені часові межі застосування (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна, штраф, довічне позбавлення волі).

в) за видом суб'єкта:

– *загальні* – це покарання, які застосовуються до всіх осіб, які вчинили КП;

– *спеціальні* – це такі покарання, які застосовуються лише до певного кола осіб (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, службові обмеження для військовослужбовців, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

3. До основних покарань належать:

- громадські роботи;
- виправні роботи;
- службові обмеження для військовослужбовців;
- пробаційний нагляд;
- арешт;
- обмеження волі;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі.

Громадські роботи – це покарання, яке полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт (ст. 56 КК України). Вид таких робіт визначають органи місцевого самоврядування (наприклад, це може бути прибирання вулиць, парків, ремонтні роботи, вантажно-розвантажувальні роботи, інші, тобто роботи, які не потребують певної кваліфікації або підготовки). Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

Такі роботи не призначаються особам, визнаним особами з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Особи, засуджені до громадських робіт, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням, а також умовно-достроково звільнені від відбування покарання. Не відбута частина покарання у виді громадських робіт не може бути замінена більш м'яким покаранням.

Виправні роботи – це покарання, яке відбувається за місцем роботи засудженого (ст. 57 КК України). Воно встановлюється на строк від шести місяців до двох років. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт відраховується від 10 до 20 відсотків. Також засуджений не має права змінити місце роботи, доки відбуває покарання у виді виправних робіт.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування. У разі, якщо особа, засуджена до виправних робіт, стає непрацездатною після постановлення вироку суду, суд може замінити їх

штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Службові обмеження до військовослужбовців застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби (ст. 58 КК України). Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Із суми грошового забезпечення засудженого проводиться відрахування в доход держави у розмірі від 10 до 20 відсотків. Цей вид покарання встановлюється на строк від шести місяців до двох років.

Службові обмеження до військовослужбовців застосовуються у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливість замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Пробаційний нагляд – це вид основного покарання, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства (ст. 59¹ КК України). Призначається на строк від одного до п'яти років та не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили КП.

Суд покладає на засудженого до пробаційного нагляду такі обов'язки:

- 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну свого місця проживання, роботи або навчання;
- 3) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язки:

- 1) використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою;
- 2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля;
- 3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу);
- 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;
- 5) пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Обов'язок використовувати електронний засіб контролю і нагляду встановлюється судом на строк від одного місяця до одного року.

Арешт – це вид основного покарання, який полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті (ст. 60 КК України). Призначається на строк від одного до шести місяців.

Арешт не застосовується до вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею догляду з обов'язковим залученням засудженого до праці (ст. 61 КК України). Обмеження волі є строковим покаранням і призначається на строк від одного до п'яти років.

Обмеження волі не може застосовуватися до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи.

Тримання в дисциплінарному батальйоні – це вид основного та строкового покарання, яке призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок) (ст. 62 КК України).

Призначається на строк від шести місяців до двох років. Тримання в дисциплінарному батальйоні застосовуються у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Позбавлення волі на певний строк також є видом основного та строкового покарання, полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу (ст. 63 КК України). Це покарання застосовується лише у випадках, коли воно передбачено санкцією статті (санкцією частини статті) КК України, а також, коли суд дійде висновку про можливість незастосування довічного позбавлення волі або при заміні

довічного позбавлення волі на певний строк у порядку амністії чи помилування. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України.

Довічне позбавлення волі – це найсуворіше покарання, яке призначається лише за вчинення особливо тяжких злочинів (ст. 64 КК України). Застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі не може застосовуватися до:

- осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років;
- осіб, що вчинили злочин у віці понад 65 років;
- жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину;
- жінок, що були в стані вагітності на момент постановлення вироку;
- у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 68 КК України (довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 110, 111, 111¹, 112, 113, КП проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених ст.ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 та ст.ст. 442¹ і 443 КК України).

Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково звільнені. Але законом про амністію довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на певний строк. Також актом про помилування довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Додатковими покараннями є:

- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- позбавлення державної нагороди України;
- конфіскація майна.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це покарання, яке не вказується у санкціях статей. Його призначення залежить тільки від рішення суду (ст. 54 КК України). Цей вид покарання може призначатися тільки при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Позбавлення державної нагороди України – це покарання, яке не вказується у санкціях статей. Його призначення залежить тільки від рішення суду (ст. 54¹ КК України). Особа, засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, КП проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також КП, передбачене ст.ст. 258-

258⁵, 260, 261 КК України, яка має державну нагороду України, може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України.

Конфіскація майна – це примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ст. 59 КК України). Конфіскація майна як додатковий вид покарання встановлюється лише за вчинення тяжких чи особливо тяжких корисливих злочинів, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості. Конфіскація призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України.

Конфіскація буває повною або частковою. Якщо вилучається частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

Як основне або як додаткове покарання може застосовуватися:

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених КК України (ст. 53 КК України). Розмір штрафу визначається судом з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями КК України не передбачено вищого розміру штрафу.

За вчинення КП, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої КП, або отриманого внаслідок вчинення КП доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Суд, встановивши, що таке КП вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої КП, або отриманого внаслідок вчинення КП доходу.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Додаткове покарання у виді штрафу може бути призначене у разі, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини

КК України, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом у таких межах:

1) від двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення нетяжкого злочину;

2) від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення тяжкого злочину;

3) від двохсот сімдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених цією частиною статті меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості у ч. 5 ст. 53 КК України.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання може бути призначено на строк від двох до п'яти років, а як додаткове – на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України, «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення КП проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених ст.ст. 157-160 КК України, призначається на строк п'ять років.

Позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткове покарання призначається на строк до десяти років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення КП проти основ національної безпеки України, передбачених ст.ст. 111¹, 111² КК України, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне можливе лише тоді, коли воно безпосередньо вказано в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. А як додаткове це покарання може бути призначено і тоді, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що суд, враховуючи характер КП, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особу засудженого та інші обставини справи, визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Якщо це покарання призначається як додаткове та приєднується до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, то воно поширюється на увесь час відбування основного покарання, та на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. У цьому разі строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання. Строк обчислюється з моменту набрання законної сили вироком, якщо:

- 1) це покарання додається до інших видів основних покарань;
- 2) призначається при звільненні особи від основного покарання з випробуванням.

4. Загальні засади призначення покарання – це встановлені у КК України критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання винній особі. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України такими засадами є:

1. Суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене КП, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України.

Тобто суд повинен призначити лише такий вид покарання та у межах, які передбачені у санкції статті, за якою засуджується винний.

Але закон (частини 3, 4 ст. 65 КК України) передбачає два винятки з цього правила:

1) суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України за вчинене КП, керуючись ст.ст. 69 та 69² КК України;

2) суд може призначити більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинене КП при сукупності КП або при сукупності вироків згідно зі ст.ст. 70 та 71 КК України.

Коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вирокі.

2. Суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України.

Це означає, що суд при призначенні покарання, повинен керуватися такими принциповими положеннями, як положення про чинність КК України, поняття КП, види КП, поняття особи, що вчинила КП, поняття та форми вини, основні положення про співучасть у КП, множинність КП, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання і т. ін.

3. Суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого КП, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого КП, суди повинні виходити з класифікації КП (ст. 12 КК України), а також із особливостей конкретного КП й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів кримінальної протиправної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо КП вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо).

Врахування особи винного – це врахування фізичних, соціальних, психічних та правових характеристик особи, яка вчинила КП.

Досліджуючи дані про особу обвинуваченого, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення КП як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

Призначаючи покарання у виді штрафу або виправних робіт і визначаючи розмір та строки відповідного покарання, суди мають враховувати майновий стан обвинуваченого, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо.

При призначенні покарання неповнолітньому обвинуваченому відповідно до ст. 103 КК України крім обставин, передбачених у ст.ст. 65-67 КК України, необхідно брати до уваги умови життя й виховання неповнолітнього, вплив на нього дорослих, рівень розвитку та інші особливості його особи.

Суд повинен призначити покарання необхідне та достатнє для виправлення особи та попередження нових КП. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене КП призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових КП (ч. 2 ст. 65 КК України).

У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК України).

5. Обставини, що пом'якшують покарання – це такі обставини, що свідчать про менший ступінь суспільної небезпечності особи злочинця і вчиненого ним діяння і дають підстави для застосування до нього менш суворого покарання.

Згідно зі ст. 66 КК України обставинами, що пом'якшують покарання є:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю КП;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2¹) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення КП;
- 3) вчинення КП неповнолітнім;
- 4) вчинення КП жінкою в стані вагітності;
- 5) вчинення КП внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) вчинення КП під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) вчинення КП під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого;
- 8) вчинення КП з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням КП у випадках, передбачених КК України.

Цей перелік не є вичерпним. Суд при призначенні покарання може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, зазначивши їх у вирокі, з обов'язковим вмотивуванням прийнятого рішення.

Враховання цих пом'якшуючих обставин при призначенні покарання є обов'язком, а не правом суду.

Вирішуючи питання про наявність такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням, суди повинні перевіряти, чи були подані до органів розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про КП (у будь-якій формі) добровільними і чи не пов'язано це з

тим, що особа була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні КП.

Якщо у кримінальному провадженні не встановлено, хто вчинив КП, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого КП, про який не було відомо органам розслідування.

За сукупності вчинених КП з'явлення із зізнанням має враховуватись як обставина, що пом'якшує покарання при призначенні останнього за КП, у зв'язку з яким зроблено це зізнання.

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака КП, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

Обставини, які обтяжують покарання – це такі обставини, що свідчать про підвищену суспільну небезпечність особи злочинця та вчиненого ним діяння, що дає підстави суду призначити йому покарання найбільш суворе з можливого.

Згідно зі ст. 67 КК України обставинами, що обтяжують покарання є:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення КП групою осіб за попередньою змовою (частина 2 або 3 ст. 28);
- 3) вчинення КП на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) вчинення КП у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення КП щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення КП щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- 6¹) вчинення КП щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
- 7) вчинення КП щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення КП щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення КП з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення КП особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Цей перелік обставин є вичерпним і розширенню не підлягає. Тобто суд при призначенні покарання не може визнати такими, що його обтяжують інші обставини, не передбачені ст. 67 КК України.

Суд має право, залежно від характеру вчиненого КП, навівши мотиви свого рішення у вирокі, не визнати будь-яку з цих обставин обтяжуючими, за винятком обставин, передбачених у пунктах 2, 6, 6¹, 7, 9, 10, 12 ст. 67 КК України.

Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як кваліфікуюча, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

6. Призначення покарання за незакінчене КП та за КП, вчинене у співучасті регулюється ст. 68 КК України.

При призначенні покарання за незакінчене КП суд, керуючись положеннями ст.ст. 65-67 КК України, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру та причини, внаслідок яких КП не було доведено до кінця.

За вчинення *готування до КП* строк або розмір покарання не може перевищувати *половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

За вчинення *замаху на КП* строк або розмір покарання не може перевищувати *двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання*, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 110, 111, 111¹, 112, 113, КП проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених ст.ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 та ст.ст. 442¹ і 443 КК України.

При призначенні покарання *співучасникам КП* суд, керуючись положеннями ст.ст. 65-67 КК України, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні КП.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом регулюється ст. 69 КК України.

Підставами застосування ст. 69 КК України є:

а) наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого КП (тобто таких обставин повинно бути не менше двох);

б) наявність даних про особу винного, які позитивно його характеризують.

Призначення більш м'якого покарання можливе лише за наявності цих двох підстав у їх сукупності.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, не застосовується до осіб, засуджених за корупційне КП, КП, пов'язане з корупцією, КП, передбачене ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442¹ КК України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної.

Суд, призначаючи більш м'яке покарання повинен умотивувати своє рішення. У кожному такому випадку суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу обвинуваченого він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого КП і впливають на пом'якшення покарання, а в резолютивній – послатися на ч. 1 ст. 69 КК України. При цьому необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні КП, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення кримінально протиправних дій тощо.

Призначення більш м'якого покарання відбувається шляхом:

– призначення основного покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це КП;

– переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це КП (у цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК України);

За вчинення КП, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд підстав, передбачених ст. 69 КК України, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

– не призначення додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення КП, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Щодо особи, винної у вчиненні декількох КП, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожне КП або тільки за одне із них і остаточно визначити покарання за правилами ст. 70 КК України. Застосування положень ст. 69 КК України щодо покарання (як основного, так і додаткового), призначеного за сукупністю КП чи за сукупністю вироків, є неприпустимим.

Призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань.

Суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до КПК України повинен закрити провадження і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання.

Згідно зі ст. 69¹ КК України, за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 66 КК України, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, *строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого покарання*, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Згідно зі ст. 69² КК України, у кримінальних провадженнях щодо корупційних КП або КП, пов'язаних з корупцією, за умови виконання вимог п. 2 або 2¹ ч. 4 ст. 469 КПК України сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої КК України. У разі призначення покарання відповідно до ч. 1 ст. 69² КК України особа не може бути звільнена від відбування такого покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

7. Сукупність КП – це вчинення особою двох або більше КП, передбачених різними статтями або частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено (ст. 33 КК України).

Передбачені законом правила призначення покарання за сукупністю КП (ст. 70 КК України) застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами однієї статті КК України, якими передбачено відповідальність за окремі склади КП і які мають самостійні санкції. За цими ж правилами призначається покарання і в разі вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчене КП, а решта – як готування до КП чи замах на нього.

Призначення покарання за сукупністю КП (ст. 70 КК України) відбувається у два етапи:

- 1) спочатку суд призначає покарання (основне і додаткове) за кожне КП окремо;
- 2) потім визначає остаточне покарання за їх сукупністю.

Встановлений ст. 70 КК України порядок, згідно з яким суд зобов'язаний призначити покарання окремо за кожне КП, а потім остаточне визначити покарання за сукупністю КП, стосується як основних, так і додаткових покарань.

Призначення остаточного покарання за сукупністю КП відбувається трьома шляхами:

- 1) поглинення менш суворого покарання більш суворим;
- 2) повне складання покарань;
- 3) часткове складання покарань.

При вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК України принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю КП (поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремі КП), суд повинен враховувати крім даних про особу винного й обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, також кількість КП, що входять до сукупності, форму вини й мотиви вчинення кожного з них, тяжкість їх наслідків, вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Суд вправі визначити остаточне покарання *шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим* при призначенні за окремі КП, що входять у сукупність, покарання як одного виду, так і різних. Однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей (санкцій частин статей) КК України.

Принцип повного або часткового складання покарань може застосовуватись у випадках призначення за окремі КП, що входять до сукупності, як однакових, так і різних за видом покарань. При частковому складанні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремі КП.

За загальним правилом, при складанні покарань остаточне покарання за сукупністю КП визначається в межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, яка передбачає більш суворе покарання.

Але, якщо хоча б одне із КП є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю КП у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України.

Якщо хоча б за один із вчинених КП призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю КП визначається шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю КП, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за КП, у вчиненні яких особу було визнано винною.

Якщо після постановлення вироку в провадженні буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому КП, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку, при призначенні покарання застосовуються правила, встановлені у частинах 1-3 ст. 70 КК України. У цьому разі призначення покарання відбувається у три етапи:

- 1) призначення покарання за розкриті КП;
- 2) визначення остаточного покарання за сукупністю КП;

3) зарахування в строк остаточного покарання повністю або частково відбутого покарання за попереднім вироком за правилами, передбаченими в ст. 72 КК України.

Сукупність вироків – це вчинення засудженим після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання нового КП (ст. 71 КК України).

Призначаючи покарання за сукупністю вироків, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

Суди повинні точно встановлювати невідбуту частину основного й додаткового покарань і зазначати їх вид та розмір у новому вироку.

Невідбutoю частиною покарання за попереднім вироком треба вважати:

– покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (ст.ст. 75, 79, 104 КК України), за винятком часу тримання під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання, перебування в медичному закладі тощо;

– частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (ст.ст. 81, 107 КК України);

– невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК України);

– частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК України);

– невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК України);

– невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

– додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;

– покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України).

За загальним правилом, передбаченим ч. 2 ст. 71 КК України, при сукупності вироків покарання складаються. При цьому загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України. При складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, *не повинен перевищувати п'ятнадцяти років*, а у випадку, якщо хоча б одне із КП є особливо тяжким злочином, загальний строк позбавлення волі може бути *більшим п'ятнадцяти років*, але *не повинен перевищувати двадцяти п'яти років*.

При складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

Остаточне покарання за сукупністю вироків, крім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за нове КП, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

Але можливі ситуації, коли засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше КП. У цьому разі суд призначає покарання спочатку за ці нові КП, керуючись правилами, які передбачені у ст. 70 КК України, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю КП, повністю чи частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК України.

8. На практиці бувають ситуації, коли за окремі КП при сукупності вироків і при сукупності КП призначаються різні види покарань. Тому ч. 1 ст. 72 КК України встановлює таке правило: «при складанні покарань за сукупністю КП та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення:

1) одному дню позбавлення волі відповідають:

а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;

а¹) два дні пробаційного нагляду;

б) два дні обмеження волі;

в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

г) вісім годин громадських робіт;

2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають:

а) два дні обмеження волі;

б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

в) два дні пробаційного нагляду;

3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт;

5) одному дню обмеження волі відповідає один день пробаційного нагляду.

Ці правила співвідношення можуть застосовуватись і в інших випадках, передбачених Загальною частиною КК України.

При призначенні покарання за сукупністю КП або сукупністю вироків у виді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців

складанню підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вироком самостійно.

При призначенні покарання за сукупністю КП або сукупності вироків складанню з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самостійно основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно.

Суд також може у разі засудження особи до позбавлення волі зарахувати *строк попереднього ув'язнення* з розрахунку день за день або виходячи із співвідношення покарань, визначеного ч. 1 ст. 72 КК України. Якщо суд призначає покарання, не зазначене в ній, то враховуючи строк попереднього ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування.

Домашній арешт зараховується судом у строк покарання за правилами, передбаченими в ч. 1 ст. 72 КК України, виходячи з такого їх співвідношення – три дні цілодобового домашнього арешту відповідають одному дню позбавлення волі.

Строки покарання обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях.

Питання до самоконтролю

1. Чим покарання відрізняється від заходів кримінально-правового впливу?
2. Коли застосовується конфіскація майна?
3. На який строк може призначатися покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання?
4. У яких випадках можливе застосування альтернативних видів покарання?
5. Які особи можуть бути засуджені до довічного позбавлення волі?
6. Що являє собою система часткового складання покарань?
7. У яких випадках можливо призначення більшого м'якого покарання, ніж передбачено законом?
8. У яких випадках можливо об'єднання основних і додаткових видів покарань?
9. Як строки давності притягнення до відповідальності впливають на призначення покарання?
10. Як враховується майновий стан особи при призначенні штрафу?